

Geliş Tarihi / Received : 22.07.2023 / 07.22.2023

Kabul Tarihi / Accepted : 14.08.2023 / 08.14.2023

Araştırma Makalesi - Research Article

DOI: <https://doi.org/10.55580/oguzhan.1331323>

“VASİYYETÜ’L-ÂRİFİN” ADLI ESERDE DUDAK UYUMU SÜREÇLERİ LABIAL HARMONY PROCESSES IN THE WORK NAMED “VASİYYETÜ’L-ÂRİFİN”

Lana ALANEZİ^a, Ali Osman YALKIN^b

ÖZ: 18. yüzyılda Abdu'r-Rahmân-ı Darîr tarafından kaleme alınan Vasiyyetü'l-Ârifîn, İslam dininin öğretilmesi amacıyla yazılmış, Klasik Osmanlı Türkçesi Dönemi'ne ait bir eserdir. Bu eser, Türkiye Türkçesine geçiş dönemindeki 18. yüzyıl Osmanlı Türkçesinde dudak uyumu süreçlerinin gelişimini göstermesi açısından büyük öneme sahiptir. Eserde bulunan sözcük yapıları incelenerek dar-düz ve dar-yuvarlak ünlülerin sözcük kök ve tabanlarındaki, alıntı dil birimlerindeki ve eklerdeki durumları değerlendirilmiştir. Bu, Türk dilinin o dönemdeki ses yapısına ve dudak uyumu fenomenine dair önemli bilgiler sunmakta ve dilin evrim sürecindeki ses değişmelerinin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Vasiyyetü'l-Ârifîn adlı eserde, dudak uyumuyla ilgili ilerlemelerin yanı sıra dudak uyumu sürecine aykırı örnekler de gözlemlenmiştir. Metindeki dudak uyumsuzlukları, yeni bir uyumsuzluk biçimi de oluşturmuştur. Buna göre, bazı durumlarda eklerde ve alıntı dil birimlerinde meydana gelen düzleşme veya yuvarlaklaşma nedeniyle “tersine uyumsuzluk” şeklinde nitelendirilebilecek yeni uyumsuzluklar belirlenmiştir. Eserdeki dudak uyumu süreçleri üzerine yapılan inceleme sonucunda Türkçe kökenli sözcüklerin bir kısmında dudak uyumunun yeniden sağlandığı, yabancı kökenli sözcüklerin genellikle uyumsuz olan orijinal biçimleriyle kullanıldığı, alıntı dil birimlerinde uyum sürecinin belli bir aşamaya ulaştığı görülmüştür. Eklerde ise uyum sürecinin önemli ölçüde geliştiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler : *Vasiyyetü'l-Ârifîn, Dudak Uyumu, Ekler, Alıntı Ögeler, Osmanlı Türkçesi.*

ABSTRACT: Vasiyyetü'l-Ârifîn, written by Abdu'r-Rahmân-ı Darîr in the 18th century, is a significant work belonging to the Classical Ottoman Turkish Period, written to teach Islamic religion. This work holds great importance in showcasing the development of labial harmony processes in 18th-century Ottoman Turkish during the transition period to Turkey Turkish. The word structures found in the work were examined to evaluate the status of close rounded and close unrounded vowels in word roots, bases, loanwords, and suffixes. This work provides valuable insights into the sound structure and labial harmony phenomenon of the Turkish language during that period, aiding in understanding the sound changes in the language's evolutionary process. In the work named Vasiyyetü'l-Ârifîn, along with advancements regarding labial harmony, contradictory examples for the labial harmony process are presented, as well as contrary examples to this process. The lack of labial harmony in the text has created a new form of inharmonic. Whereas in some cases, new inharmonic that can be described as "reverse inharmonicness" have been identified due to plainness or rounding in suffixes and loanwords. Through the examination of labial harmony processes in the work, it was determined that labial harmony was reestablished in some Turkish-origin words, while foreign-origin words were generally used in their original inharmonic forms. In loanwords units, the harmony process reached a certain stage. In terms of suffixes, it can be said that the harmony process has significantly developed.

Keywords: *Vasiyyetü'l-Ârifîn, Labial Harmony, Suffixes, Loanwords, Ottoman Turkish.*

^a Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, lana.ahed@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0003-3734-3317>

^b Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, aliyalkin@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0326-1578>

1. GİRİŞ

Klasik Osmanlı Türkçesi Dönemi'ne ait olan *Vasiyyetü'l-Ârifin*, Abdu'r-Rahmân-ı Darîr (d. ? / ö. 1748) tarafından kaleme alınan bir eserdir. Tek nüsha olup Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda 06 Mil Yz A 6393/2 arşiv numarası ve 388 DVD numarası ile kayıtlıdır¹. Tespit edilebildiği kadarıyla müellifin *Necâtü'l-Musallî*, *Tezkiretü's-Salât* (Kalkan, 2012), *Tafşîl-i Tarîk-i Mukarrebîn ve Sebîli'l-Müttebi'în* (Yastı, 2016; Yalkın, 2017) adlı üç eseri daha bulunmaktadır (Yalkın, 2017, s. 2).

Çalışma konusunu oluşturan eser, Abdu'r-Rahmân-ı Darîr'e ait olan *Vasiyyetü'l-Ârifin*'dir. 06 Mil Yz A 6393/1-5 numaraları arasında müstakil eserler olarak kaydedilmiş bulunan bazı eserler vardır. Buna göre “Hediyetu's-Şürekâ”, “Salât-i Münçîye Tercemesi”, “Manzûme-i Fıkh-ı Keydânî” ve “Kasîde-i Medh-i 'Ukbâ” başlıklarının ayrı eserler olmayıp *Vasiyyetü'l-Ârifin*'e dâhil olduğu anlaşılmaktadır.

Vasiyyetü'l-Ârifin, basit bir dil kullanılarak İslam dininin öğretilmesi amacıyla yazılmıştır. Eserin hareketli olması, Klasik Osmanlı Türkçesi Dönemi'nin belirgin bir dil özelliği olan dudak uyumu sürecinin takip edilebilmesini sağlamaktadır. Eserde, söyleyiş özellikleri yazıya önemli ölçüde yansımıştır ve birçok sözcük ve ek, uyum sürecine dâhil olmuştur. Bu süreç, bazı alıntı sözcükleri ve dil birimlerini de etkilemiştir.

Dudak uyumu (düzlük-yuvarlaklık uyumu, küçük ünlü uyumu), “Türkçe kelimelerin ilk hecelerindeki ünlülerin düz veya yuvarlak oluşlarına göre onu takip eden hecelerdeki ünlülerin, kelimenin ilk hecesi düz ünlülü ise düz, yuvarlak ünlülü ise dar yuvarlak veya geniş düz olarak gelmesi kuralı” (Korkmaz, 1992, s. 104) şeklinde tanımlanmaktadır.

Dudak uyumu, Türk dilinin tarihî gelişim sürecinde, her dönemde farklı aşamalardan geçmiştir. Orhon Türkçesinde dudak uyumu, henüz ilk aşamalarını yaşamaktadır. Yalnızca bağlama ünlüleri ve “CVC” türündeki ekler, dudak uyumu kurallarına uymaktadır (Tekin, 2003, s. 54). Eski Türkçede, bazı belirsizliklerle birlikte genellikle var olan bir fonetik özellik olarak "dudak uyumu" bulunmaktadır (Gabain, 2007, s. 36).

Eski Osmanlı metinlerinde XIII.-XV. yüzyıllar arasında, dudak uyumu bulunmaz. Bu dönemde sözcükler sadece dil uyumu kuralına göre seslendirilir. Birinci hecede düz bir ünlü olduğunda ikinci hecede yuvarlak bir ünlü bulunabilir. Aynı şekilde, birinci hecede yuvarlak bir ünlü varsa ikinci hecede, dar olsa bile düz bir ünlü bulunabilir. Ancak geniş, yuvarlak /o/ ve /ö/ ünlüleri, ikinci ve sonraki hecelerde bulunmaz. Orta Osmanlıca Dönemi'nde dudak uyumu yavaşça yerleşmiştir (Banguoğlu, 1974, s. 88-89).

Eski Türkçedeki uyumsuzlukların muhafaza edilmesi, /-ğ/ ve /-g/ seslerinin süreklileşip erimesine bağlı olan yuvarlaklaşmalar², dudak ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı etkisi, ünlü düzleşmesi, örneksime gibi faktörler, Eski Anadolu Türkçesinde sözcüklerin ve eklerin uyumsuz olmasına yol açar (Yıldız, 2010, s. 107-109).

Timurtaş'ın Eski Türkiye Türkçesi adlı kitabında, Eski Anadolu Türkçesinin dudak uyumuyla ilgili önemli bir fonetik özelliği olarak yuvarlaklaşma olayı olarak gösterilmektedir. Yuvarlaklaşma fenomeni, çeşitli nedenlere bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Bazı durumlarda, dudak ünsüzleri etkili olmuştur. Eski Türkçe Dönemi'nde var olan /-ğ/ ve /-g/ gibi seslerin Batı Türkçesinde kaybolması veya ünlülerle birleşmesi sonucunda ünlüler yuvarlaklaşmıştır. Bununla birlikte bazı sözcüklerde ise yuvarlaklık belirli bir sebebe dayanmamaktadır (Timurtaş, 2012, s. 27-28). Eski Anadolu Türkçesinde, dudak uyumuna girmeyen birçok ek bulunmaktadır. Bu eklerin bir kısmı, ilk hâllerini korumaları sebebiyle yuvarlaklık özelliği taşımaktadır. Diğer bir kısmında ise dudak ünsüzleriyle birlikte gelen ek ünlülerinin yuvarlaklaşması sonucunda uyumsuzluklar ortaya çıkarmaktadır (Özkan, 1995, s. 94). Dolayısıyla Eski Anadolu Türkçesi, uyumsuzlukların yoğun olarak yaşandığı bir dönemi temsil etmektedir.

Osmanlı Türkçesi metinlerindeki uyum sürecini izlemek kolay değildir. 15. ve 16. yüzyıllardan itibaren hareke kullanımının azalması, 16. ve 17. asırlarda yazımın kalıplaşmaya başlaması, dudak uyumunun incelenmesini zorlaştıran faktörlerdir (Kartallıoğlu, 2011, s. 100). Fakat halk için yazılmış ve hareketlerin kullanıldığı metinler, dudak uyumunun gelişimini takip etmeyi kolaylaştırmaktadır. Çünkü bu tür eserler, genellikle o dönemdeki konuşma dilini ve doğru söyleyişi yansıtmaya eğilimindedir (Özkan, 2014, s. 5). Bu tip metinlerde hareke iki şekilde kullanılır: İlk olarak med harfleri ve güzel he'nin üzerine konularak ünlüleri ifade eder. Bu durumda med harfleri, güzel he ve hareketler, birlikte ünlüyü belirler.

İkinci olarak ünlü ifade etme özelliği olmayan harflerin üzerine hareke konularak ünlüleri ifade eder. Bu durumda harekeler, ünsüzleri okutarak tek başına ünlüyü belirler (Kartallıoğlu, 2010, s. 139-140).

Eski Anadolu Türkçesinde büyük oranda bozulan dudak uyumu, Klasik Osmanlı Türkçesi Dönemi'nde bazı eklerde 16. yüzyılda, bazı eklerde 17. asırda tekrar gelişmeye başlamış, 18. yüzyılda imlası kalıplaşmış bazı ekler haricinde tamamlanmıştır. {+Cl}, {-mİş}, {-sUn}, {+(y)l}, {-(y)Up} gibi ekler Arap harfli metinlerde kalıplaşmış imla nedeniyle uyumsuz olsa da 1790 ve 1794'te yazılan iki transkripsiyon metninde (Viguier ve Carbognano'nun gramerleri) bu eklerin uyumlu olması, 18. yüzyılın sonunda dudak uyumunun tamamlandığını göstermektedir (Kartallıoğlu, 2008, s. 467-468).

Bu çalışmada, dudak uyumunun büyük oranda tamamlandığı 18. yüzyıla ait olan *Vasiyyetü'l-Ârifîn* adlı eserde dudak uyumu süreçleri, "Sözcük Kök ve Tabanlarında Dudak Uyumu", "Alıntı Dil Birimlerinde Dudak Uyumu" ve "Eklerde Dudak Uyumu" başlıkları altında incelenmektedir. Eserin yazıldığı dönemin Türkçesinde uyum sürecini değerlendirmek ve bu alandaki araştırmalara katkı sağlamak amaçlanmaktadır. Çalışma, eserin dil malzemesiyle sınırlıdır.

2. "VASİYYETÜ'L-ÂRİFİN" ADLI ESERDE DUDAK UYUMU SÜREÇLERİNİN İNCELENMESİ

2.1. Sözcük Kök ve Tabanlarında Dudak Uyumu

2.1.1. Türkçe Kökenli Sözcüklerde Dudak Uyumu

2.1.1.1. Uyuma Girmeyen Sözcükler

Bazı sözcüklerde Eski Anadolu Türkçesi Dönemi'ndeki uyumsuzluklar devam etmektedir: *altun* 64b/1075, *eyü* 67a/1121, *getür-* 86b/1471, *girü* 37b/586, *hatun* 79a/1335, *içün* 24b/357, *incü* 32b/498, *karşu* 102b/1752, *kemük* 33b/513.

2.1.1.2. Uyuma Giren Sözcükler

Eski Türkçede uyumda olup Eski Anadolu Türkçesinde dudak ünsüzlerinin etkisiyle uyum dışında kalan kalan birkaç sözcük, *Vasiyyetü'l-Ârifîn*'de uyuma bağlıdır: *demir* 50b/826 (< demür << temir), *kerpiç* 80a/1351 (<< gerpüç << kerpiç), *semiz* 33a/507 (< semüz < semiz).

2.1.1.3. Çok Biçimli Sözcükler

Vasiyyetü'l-Ârifîn'de, bazı sözcüklerin hem uyumlu hem de uyumsuz biçimlerinin bir arada yer alması, bu sözcüklerde uyum sürecinin henüz tamamlanmadığına işaret etmektedir. Aşağıda listelenen örneklerin bir kısmında sürecin yeni oluşmaya başladığı, bir kısmında ise belli bir aşamaya geldiği görülmektedir:

kendü 80a/1358 (9 yerde) ~ *kendi* 10a/120 (11 yerde)

oķı- 97b/1662 (2 yerde) ~ *oķu-* 52b/861 (9 yerde)

yürü- 35a/540 (1 yerde) ~ *yürü-* 46b/749 (7 yerde)

deyü 12a/151 (7 yerde) ~ *diyü* 17a/219 (20 yerde) ~ *diye* 83a/1408 (1 yerde)

degül 26b/388 (1 yerde) ~ *degil* 103a/1756 (42 yerde)

2.1.2. Alıntı Sözcüklerde Dudak Uyumu

2.1.2.1. Uyuma Girmeyen Sözcükler

Alıntı sözcükler, genellikle uyumsuz olan orijinal biçimleriyle kullanılmaktadır: *başırın* 7b/84, *bi-küllî* 102a/1740, *el-Muħyî* 13a/164, *küfriyât* 87b/1491, *mubşirât* 5b/59, *mücid* 5b/58, *mu'cizât* 50b/823, *Muħsin* 41a/656, *müfsid* 87a/1478, *mü'minîn* 84a/1430, *mümkün* 19b/267, *Müslimân* 89b/1524, *müşkil* 63b/1053, *müşrik* 66b/1108, *rüzigâr* 57b/947 vb.

2.1.2.2. Uyuma Giren Sözcük

Vasiyyetü'l-Ârifîn'de geçen bir sözcüğün dudak uyumuna bağlandığı görülmektedir: *oķķa* 54b/895 (<Ar. üķıyye).

2.2. Alıntı Dil Birimlerinde Dudak Uyumu

2.2.1. Arapça Tamlamalarda Dudak Uyumu

Arapçadaki tamlamalarda sözcük sıralaması Türkçedekinden farklıdır. Önce tamlanan, ardından tamlayan gelir. Tamlayanın başında genellikle "el-" (ال) takısı bulunur. Tamlananın son harfi, bazı istisnalar dışında genellikle ötreli olarak okunur (Develi, 2010, s. 148). "Harf-i cerr" adı verilen Arapça ön edatlar, bir tamlamanın başına gelirse tamlanan sözcüğün sonu esreli okunur. Tamlanan; *ba'd, kabl, fevk, taht, beyn, hasb* sözcüklerinden biri olursa; *min* edatı, tamlayanın harf-i tarifli olduğu bir tamlamada bulunursa; *yâ* ünleme edatı, bir tamlamanın başına gelirse bu tamlamalar üstünlü okunur (Develi, 2010, s. 152-154). *Vasiyyetü'l-Ârifîn*'de Arapça tamlama kuruluşunda yer alan ünlü, yukarıda belirtilen istisnaların bulunmadığı bazı tamlamalarda düz ünlüden sonra düzleşerek uyuma dâhil olmaktadır.

Tablo 1. Arapça Tamlama Ünlüsünün Dudak Uyumu Süreci

	Düz Taban (%27)
{U'I}	14 örnek: <i>Şāfi'iyü'l-mezheb</i> 12a/149, <i>Miḥā'iletü'l-Beyzā</i> 28a/414, <i>ḥātemü'l-enbiyā</i> 36b/571, <i>Sidretü'l-Müntehā</i> 37a/578, <i>Mevāhibü'l-Ledānī</i> 38b/605 vb.
{I'I}	5 örnek: <i>Beyti'l-Ma'mūr</i> 37a/578, <i>Esmā'i'l-Hüsnā</i> 11b/144, <i>ḥāriki'l-āde</i> 50a/817, <i>temmeti'l-evrāk</i> 13b/169, <i>Vaṣiyyeti'l-Ârifîn</i> 15a/187 vb.

2.2.2. Farsça Tamlamalarda Dudak Uyumu

Farsça tamlamalarda sözcükler arasındaki bağlantı *kesre (-i)* ile kurulmaktadır (Timurtaş, 1997, s. 259, 266). *Vasiyyetü'l-Ârifîn*'de, bazı örneklerde yuvarlak ünlülerin ardından yuvarlak şekilde kullanılan tamlama ünlüsü, dudak uyumuna girmektedir. Farsça tamlamaların bazılarında ikili biçimler görülürken bazılarında "ters uyumsuzluk" bulunmaktadır.

Tablo 2. Farsça Tamlama Ünlüsünün Dudak Uyumu Süreci

	Yuvarlak Taban (%40)
{-I}	15 örnek: <i>cūd-ı enver</i> 30b/461, <i>ḡabūl-i müşāhede</i> 90a/1531, <i>maḡlūk-ı Ḥudā</i> 90a/1534, <i>mektūb-ı şerīf</i> 51b/839, <i>mülk-i fānī</i> 101b/1728, <i>Resūl-i Ekrem</i> 29b/445, <i>Rükn-i İmān</i> 94a/1592, <i>sū'-i amel</i> 101a/1717, <i>sū'-i ḡāteme</i> 48a/778 (2 yerde), <i>ṭūl-i emel</i> 101a/1719, <i>uṣūl-i dīn</i> 86b/1475, <i>Fürūd-ı ālem</i> 102a/1735
{-U}	10 örnek: <i>fürū'-u dīn</i> 87a/1478, <i>ḡükm-ü risālet</i> 43a/688, <i>ḡüsn-ü ḡulḡ</i> 70b/1180, <i>ḡuds-ü mübāreke</i> 37a/576 vb.
İkili Biçimler	<i>ḡazā'-i ni'metdür</i> 82b/1399 ~ <i>ḡazā'-ü ni'met</i> 83a/1408, <i>ḡazā'-ü ilāhī</i> 81a/1376 ~ <i>ḡazā'-i ilāhī</i> 82b/1398, <i>nūr-ı Muḡammediyye</i> 27b/413 ~ <i>nūr-u Muḡammediyye</i> 30b/465, <i>rūḡ-u şerīf</i> 30b/459 ~ <i>rūḡ-ı şerīf</i> 43a/684
Ters Uyumsuzluklar	<i>ākīl-u kāmil</i> 36a/562, <i>bāb-u şāmin</i> 100b/1714, <i>İmām-u Fuṣṣṭālānī</i> 38b/604, <i>ḡaşr-u selām</i> 99a/1681, <i>naḡz-u şevb</i> 100b/1708, <i>nefs-ü şeyṭānī</i> 94a/1597, <i>ref'-u işba'</i> 98b/1680

2.2.3. Farsça u/ü Bağlacında Dudak Uyumu

Farsça *u/ü* bağlacı, metinde bazı yerlerde düz ünlülerden sonra düzleşerek dudak uyumuna girebilmektedir.

Tablo 3. Farsça *u/ü* Bağlacının Dudak Uyumu Süreci

	Düz Taban (%64)
{U}	10 örnek: <i>emr ü nehyi</i> 40a/638 (2 yerde), <i>ḡamd ü şenā</i> 83a/1407, <i>ḡaşr ü neşre</i> 93b/1585 vb.
{I}	18 örnek: <i>Münker i Nekīr</i> 93b/1582, <i>dīn i millet</i> 15a/182 (5 yerde), <i>şoḡbet i mu'āşeret</i> 31a/470 vb.

2.3. Eklerde Dudak Uyumu

*Vasiyyetü'l-Ârifin'*de kullanılan eklerdeki dudak uyumu, Kartallıoğlu'nun *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni (16, 17 ve 18. Yüzyıllar)* adlı çalışmasında kullanılan yöntemlere göre ele alınmıştır. Bu bölümde ekler, "I" sınıfı, "U" sınıfı ve "X" sınıfı şeklinde ayrılmıştır. Geleneksel dil bilgisi yöntemine göre adlandırılan ekler, uyum evrelerine göre ayrı tablolarda sınıflandırılmıştır. Uyum evrelerinin adlandırılması ve bu evrelerdeki uyum oranı aralıklarının belirlenmesi, Kartallıoğlu (2011: 102)'nin ölçütlerine dayanmaktadır: *uyumsuzluk evresi (%0), düzensizlik evresi (%30'a kadar), geçiş evresi (%30-%80), uyum evresi (%80 ve üzeri)*. İki ünlülü eklerin uyum evreleri ise "ekin destek ünlüsü" ve "ekin ünlüsü" şeklinde ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Eklerin Eski Anadolu Türkçesi (= EAT) Dönemi'ndeki biçimleri Gülsevin (2007), Timurtaş (2012) ve Yıldız & Yalkın (2021)'in çalışmalarından yararlanılarak verilmiştir.

2.3.1. Uyum Süreci Belirsiz Olan Ekler

*Vasiyyetü'l-Ârifin'*de, "I" ve "X" sınıfı bazı ekler yuvarlak ünlülü tabanlardan sonra, "U" sınıfı bir ek ise düz ünlülü tabanlardan sonra kullanılmadığı için bu eklerin uyum sürecini belirlemek mümkün değildir.

Tablo 4. Uyum Süreci Belirsiz Olan Ekler

"I" SINIFI EKLER	
1. {-l} Fiilden Fiil Yapma Eki (krş. EAT {-l})	
Düz Taban %100	Yuvarlak Taban-
5 örnek: <i>şıkışup</i> 62b/1036, <i>yapış</i> 52a/854 (2 yerde), <i>yetişmez</i> 46b/755, <i>irişür</i> 25b/374	-
2. {m} Soru Eki (krş. EAT {m})	
Düz Taban %100	Yuvarlak Taban-
5 örnek: <i>'aynı mıdır</i> 11b/142, <i>ğayrı mıdır</i> 11b/142, <i>südi mi</i> 74b/1252, <i>varmıdır yoğsa</i> 74b/1251, <i>değil miyem</i> 26b/388	-
"U" SINIFI EK	
1. [+ün] Teklik İkinci Kişi İyelik Eki (krş. EAT {+(U)η})	
Düz Taban -	Yuvarlak Taban %100
-	1 örnek: <i>yüzün</i> 101a/1723
"X" SINIFI EKLER	
1. {-Im} Fiilden İsim Yapma Eki (krş. EAT {-X)m})	
Düz Taban %100	Yuvarlak Taban-
4 örnek: <i>adım</i> 62a/1031 (2 yerde), <i>ırımı</i> 58b/971, <i>yıldırım</i> 77b/1310	-
2. {+sIn} Teklik İkinci Kişi Eki (krş. EAT {+sIn})	
Düz Taban %100	Yuvarlak Taban -
6 örnek: <i>pāk ide-sin</i> 92a/1554, <i>qaldırasın</i> 92a/1557, <i>ulaşdıra-sın</i> 92a/1559, <i>vire-sin</i> 91b/1553, <i>idersin</i> 99b/1697, <i>zabı idersin</i> 96a/1631	-

2.3.2. Uyumsuzluğun Sürdüğü Ekler

Eski Anadolu Türkçesi Dönemi'nde daima yuvarlak veya düz ünlülü olan eklerin *Vasiyyetü'l-Ârifin'*de de aynı biçimde kullanılmasına bağlı olarak bazı eklerdeki uyumsuzluk devam etmektedir.

Tablo 5. Uyumsuzluğun Sürdüğü Ekler

"I" SINIFI EKLER	
1. [+cı], [+çi] İsimden İsim Yapma Eki (krş. EAT {+CI})	
Düz Taban %100	Yuvarlak Taban %0

Lana ALANEZİ, Ali Osman YALKIN

1 örnek: <i>yalancıdan</i> 39b/628	3 örnek: <i>kapuçılığına</i> 22a/314 (2 yerde), <i>koğuculuk</i> 73a/1232
2. {-dl(lAr)} Görülen Geçmiş Zaman Eki Üçüncü Kişi Eki (krş. EAT {-dl})	
Düz Taban %100	Yuvarlak Taban %0
105 örnek: <i>başdı</i> 28b/430, <i>vardı</i> 37a/580, <i>kalıldı</i> 42b/680 vb.	42 örnek: <i>urdu</i> 102a/1743, <i>getürdi</i> 86b/1471, <i>oldı</i> 5a/54 vb.
3. [-ğil] İkinci Kişi Emir Eki (krş. EAT {-GII})	
Düz Taban %100	Yuvarlak Taban %0
1 örnek: <i>kılğıl</i> 102a/1741	2 örnek: <i>uyğıl</i> 102a/1741, <i>koyğıl</i> 102a/1742
4. {+(y)l} Belirtme Durumu Eki (krş. EAT {+(y)l})	
Düz Taban %100	Yuvarlak Taban %0
184 örnek: <i>anamuzı</i> 27a/403, <i>aşlını</i> 104a/1774, <i>ayağlarını</i> 34b/535 vb.	18 örnek: <i>evlāduñı</i> 65b/1094, <i>eyüsünü</i> 85b/1452, <i>yüzünü</i> 28a/418 vb.
5. {-(y)lcAK} Zarf Fiil Eki (krş. EAT {-(y)lcAK})	
Düz Taban %100	Yuvarlak Taban %0
8 örnek: <i>kılıcağ</i> 75b/1270, <i>giricek</i> 29a/438 (5 yerde), <i>gidicek</i> 35a/548, <i>idicek</i> 90a/1535	5 örnek: <i>olıcağ</i> 28b/426, <i>konıcağ</i> 58b/966 (2 yerde), <i>göricek</i> 62a/1027 (2 yerde)
6. {-(y)lcl} Fiilden İsim Yapma Eki (krş. EAT {-(y)lcl})	
Düz Taban %100	Yuvarlak Taban %0
11 örnek: <i>yaratıcı</i> 16b/210, <i>ulaşdırıcı</i> 40b/641, <i>bilicidür</i> 6b/75 vb.	2 örnek: <i>olıcıdur</i> 6b/73, <i>göricidür</i> 7b/86
"U" SINIFI EKLER	
1. [-gü], [-ku] Fiilden İsim Yapma Eki (krş. EAT {-GU})	
Düz Taban %0	Yuvarlak Taban %100
1 örnek: <i>güveygü</i> 59a/973	2 örnek: <i>uyku</i> 59a/973 (2 yerde)
2. {-(y)Up} Ulaş Eki (krş. EAT {-(y)Up})	
Düz Taban %0	Yuvarlak Taban %100
149 örnek: <i>açup</i> 51b/840, <i>açılıp</i> 59a/972 (2 yerde), <i>alup</i> 35b/550 (3 yerde)	85 örnek: <i>doyurup</i> 70a/1177, <i>kaldurup</i> 34b/535 (2 yerde), <i>kındurup</i> 71a/1188
3. {-Ur-} Fiilden Fiil Yapma Eki (krş. EAT {-Ur-})	
Düz Taban %0	Yuvarlak Taban %100
10 örnek: <i>bitür</i> 70b/1183 (2 yerde), <i>doyurup</i> 70a/1177, <i>getür</i> 86b/1471 (6 yerde), <i>şanurdu</i> 32a/491	4 örnek: <i>toğurması</i> 54b/897 (4 yerde)
4. [-elüm] İstek Çokluk Birinci Kişi Eki (krş. EAT {-(y)AlUm})	
Düz Taban %0	Yuvarlak Taban -
1 örnek: <i>beyān ide-lüm</i> 55b/917	-
5. [+iñüz] Çokluk İkinci Kişi İyelik Eki (Ekin Ünlüsü) (krş. EAT {+(U)ñUz})	
Düz Taban %0	Yuvarlak Taban -
1 örnek: <i>Rabbiñüz</i> 26b/388	-
6. [-diñüz] Görülen Geçmiş Zaman Çokluk İkinci Kişi Eki (krş. EAT {-dUñUz})	
Düz Taban %0	Yuvarlak Taban -
1 örnek: <i>kabül itdiñüz</i> 26a/380	-
7. {+(l)mUz}, {+(U)mUz} Çokluk Birinci Kişi İyelik Eki (Ekin Ünlüsü) (krş. EAT {+(U)mUz})	
Düz Taban %0	Yuvarlak Taban %75
{+mUz}	8 örnek: <i>anamuz</i> 27b/406 (5 yerde), <i>babamuz</i> 88a/1495 (2 yerde), <i>ulemāmuz</i> 35b/556
	1 örnek: <i>ulumuz</i> 91b/1547

{+(l)mUz}	11 örnek: <i>çıkdığımız</i> 88a/1496, <i>ihtiyacımız</i> 84b/1438, <i>nefsimizdür</i> 85a/1446 vb.	1 örnek: <i>itduğumuz</i> 88a/1497
{+(U)mUz}	-	2 örnek: <i>korduğumuz</i> 91b/1550, <i>istedüğümüz</i> 91b/1553

2.3.3. Düzensizlik Evresinde Bulunan Ekler

Eski Anadolu Türkçesi Dönemi'nde uyumsuz olan bazı ekler, *Vasiyyetü'l-Ârifin*'de dudak uyumuna girmeye başlamıştır.

Tablo 6. Düzensizlik Evresinde Bulunan Ekler

“İ” SINIFI EKLER		
1. {(s)l(n+)}, {(s)U(n+)} Teklik Üçüncü Kişi İyelik Eki (krş. EAT {(s)l(n+)})		
	Düz Taban %100	Yuvarlak Taban %26.5
{(s)l(n+)}	711 örnek: <i>cümlesi</i> 21a/290, <i>halası</i> 39b/624, <i>kelimesidir</i> 88b/1511 vb.	116 örnek: <i>burnı</i> 32a/488, <i>gürühi</i> 25b/373 vb.
{(s)U(n+)}	-	42 örnek: <i>eyüsünü</i> 85b/1452, <i>karşusuna</i> 102b/1752 vb.
İkili Biçimler	<i>hükmi</i> 23b/341 ~ <i>hükmü</i> 47b/770, <i>idüğünü</i> 71b/1197 ~ <i>idüğünü</i> 45b/732 vb.	
2. {(X)ncl}, [+uncu] İsimden İsim Yapma Eki (Ekin Ünlüsü) (krş. EAT {(X)ncl}/+(l)ncl})		
	Düz Taban %100	Yuvarlak Taban %6.6
{+(l)ncl}	29 örnek: <i>altıncı</i> 15b/197 (4 yerde), <i>beşinci</i> 15b/197 (7 yerde) vb.	-
{+(U)ncl}	-	14 örnek: <i>dördüncü</i> 15b/197 (5 yerde), <i>onuncu</i> 86b/1468 (2 yerde) vb.
[+uncu]	-	1 örnek: <i>çokuzuncusu</i> 98b/1675
“U” SINIFI EKLER		
1. {+dlr}, {+dUr} Geniş zaman, Bildirme Teklik Üçüncü Kişi Eki (krş. EAT {+dUr})		
	Düz Taban %17.5	Yuvarlak Taban %100
{+dlr}	46 örnek: <i>adavetdir</i> 101b/1729, <i>adedtir</i> 101b/1726, <i>âmdır</i> 99a/1685, <i>andadır</i> 102b/1749 vb.	-
{+dUr}	217 örnek: <i>ve's-selâmdur</i> 40b/647 (2 yerde), <i>altıdur</i> 24a/345, <i>anırdur</i> 18b/243 vb.	61 örnek: <i>çokdur</i> 36b/571 (9 yerde), <i>dörttür</i> 94a/1599, <i>elli çokuzdur</i> 99a/1686 vb.
İkili Biçimler	<i>gerekdür</i> 84a/1427 ~ <i>gerekdir</i> 10a/119 (2 yerde), <i>sekizdir</i> 6b/72 ~ <i>sekizdür</i> 18b/248 (3 yerde) vb.	
2. [-ü], [-yü], [-i] Ulaç Eki (krş. EAT {-(y)l}/-(y)U})		
	Düz Taban %23	Yuvarlak Taban -
[-ü], [-yü]	20 örnek: <i>deyü</i> 12a/151 (7 yerde), <i>diyü</i> 17a/219 (20 yerde), <i>emekleyü</i> 77b/1313, <i>girü</i> 37b/586	-
[-i]	6 örnek: <i>alivirse</i> 63a/1048 (2 yerde), <i>yara-divirüp</i> 86a/1457 vb.	-
3. {-(U)r}, [-ir] Geniş Zaman Eki (krş. EAT {-(A/U)r})		

Lana ALANEZİ, Ali Osman YALKIN

	Düz Taban %8	Yuvarlak Taban %100
[-ir]	2 örnek: <i>gösterir</i> 101a/1722, <i>segirdir</i> 77b/1312	-
{-(U)r}	23 örnek: <i>ayrılır</i> 4b/43, <i>bilür</i> 19a/256 (4 yerde), <i>dinilür</i> 103a/1757 vb.	53 örnek: <i>çürür</i> 48b/783, <i>görür</i> 20a/277 (4 yerde), <i>oğur</i> 43a/686 vb.
4. {+(n)İn}, {+(n)Un} Tamlayan Eki (krş. EAT {+(n)Un})		
	Düz Taban %20.3	Yuvarlak Taban %100
{+(n)İn}	200 örnek: <i>aḥvāliḡ</i> 102b/1747, <i>‘ālem-i rü’yāniḡ</i> 85b/1451, <i>cümleniḡ</i> 96b/1636 vb.	-
{+(n)Un}	51 örnek: <i>‘ābidün</i> 18b/244, <i>‘ālametlerinün</i> 52b/863 (2 yerde) vb.	14 örnek: <i>bunuḡ</i> 101a/1725 (2 yerde), <i>dördün</i> 49a/798, <i>ḡükmün</i> 94a/1595 vb.
İkili Biçimler	<i>anlarıḡ</i> 21b/304 (1 yerde) ~ <i>anlarıḡ</i> 21a/289 (17 yerde), <i>nāsıḡ</i> 84b/1434 ~ <i>nāsun</i> 54b/892 vb.	
"X" SINIFI EK		
1. [+iz], {+Uz} Çokluk Birinci Kişi Eki (krş. EAT {+vUz}, {+Uz})		
	Düz Taban %25	Yuvarlak Taban %100
[+iz]	1 örnek: <i>biziz</i> 84b/1437	-
{+Uz}	3 örnek: <i>inanuruz</i> 25b/376, <i>i‘ānet ide-rüz</i> 26a/378, <i>severüz</i> 50a/811	1 örnek: <i>umaruz</i> 50a/812

2.3.4. Geçiş Evresinde Bulunan Ekler

Eski Anadolu Türkçesi Dönemi'nde uyuma girmeyen bazı ekler, *Vasiyyetü'l-Ârifin*'de %30-%80 arasında uyum oranına sahiptir.

Tablo 7. Geçiş Evresinde Bulunan Ekler

"I" SINIFI EKLER		
1. {-II-}, {-UI-} Fiilden Fiil Yapma Eki (krş. EAT {-II-})		
	Düz Taban %100	Yuvarlak Taban %66
{-II-}	40 örnek: <i>açılıp</i> 60a/997 (2 yerde), <i>anılan</i> 44a/702, <i>atılıp</i> 68a/1135, <i>ayrılır</i> 4b/43 vb.	4 örnek: <i>üfürilüp</i> 60a/998 vb.
{-UI-}	-	8 örnek: <i>konulsa</i> 61a/1008, <i>tuḡulan</i> 42b/679, <i>yorulmadan</i> 18a/236, vb.
İkili Biçimler	<i>kurıl-</i> 58a/958 (2 yerde) ~ <i>kurul-</i> 77b/1309 (1 yerde)	
2. {+IİK}, {+IUK} İsimden İsim Yapma Eki (krş. EAT {+IİK})		
	Düz Taban %100	Yuvarlak Taban %50
{+IİK}	31 örnek: <i>açlık</i> 64a/1070 (2 yerde), <i>birliğine</i> 16b/214, <i>adımlık</i> 34b/539 vb.	4 örnek: <i>büyüklik</i> 74b/1254 (2 yerde), <i>çoklık</i> 74b/1254, <i>kararlılığında</i> 70a/1175
{+IUK}	-	3 örnek: <i>dostluk</i> 65a/1083, <i>şusuzluk</i> 64a/1070, <i>uygunlukda</i> 33a/506
"U" SINIFI EKLER		
1. [+erü], [+arı] Yön Gösterme Eki (krş. EAT {+ArU})		
	Düz Taban %50	Yuvarlak Taban -
[+erü]	2 örnek: <i>içerüde</i> 86b/1471 (2 yerde)	-

[+arı]	2 örnek: <i>yuğarı</i> 77b/1306 (2 yerde)	-
2. {-dIK}, {-dUK} Ortaç Eki (krş. EAT {-dUK})		
	Düz Taban %36	Yuvarlak Taban %100
{-dIK}	19 örnek: <i>aldığı</i> 41b/658, <i>bildigine</i> 102a/1740, <i>çıkdıktan</i> 30b/460 vb.	-
{-dUK}	34 örnek: <i>bildügi</i> 87a/1484, <i>bildüğini</i> 102a/1742, <i>çıkdüğümüz</i> 88a/1496 vb.	39 örnek: <i>döküldükde</i> 34b/533, <i>gördügi</i> 37b/588, <i>korğduğumuz</i> 91b/1550 vb.
3. {-dIKdA}, {-dUKdA} Ulaç Eki (krş. EAT {-dUKdA})		
	Düz Taban %66.6	Yuvarlak Taban %100
{-dIKdA}	8 örnek: <i>kalđıkda</i> 79b/1348, <i>kalğıkda</i> 98a/1663, <i>geldikde</i> 39a/620 (2 yerde) vb.	-
{-dUKdA}	4 örnek: <i>murād itdükde</i> 86a/1458, <i>kaşd itdükde</i> 85b/1457, <i>virildükde</i> 76b/1288, <i>vefāt eyledükde</i> 89b/1523	7 örnek: <i>uyudukda</i> 30a/451, <i>okudukda</i> 52b/861, <i>su'āl olundukda</i> 63a/1045 vb.
4. {-dIr-}, {-dUr-} Fiilden Fiil Yapma Eki (krş. EAT {-dUr-})		
	Düz Taban %30.7	Yuvarlak Taban %100
{-dIr-}	4 örnek: <i>hağlaşdırsa gerekdür</i> 67b/1129, <i>işitdirmesi</i> 51b/838, <i>ulaşdıra-sın</i> 92a/1559, <i>ulaşdırcı</i> 40b/641 vb.	-
{-dUr-}	9 örnek: <i>geydürüp</i> 70a/1178, <i>yağdur</i> 61a/1013 (2 yerde), <i>yedüren</i> 71a/1196 vb.	5 örnek: <i>ğoldur-</i> 56a/924 (3 yerde), <i>yutdur-</i> 82b/1403, <i>öldürmesi</i> 56b/930
İkili Biçimler	<i>çekdir-</i> 102a/1743 ~ <i>çekdür-</i> 82b/1403, <i>kalđır-</i> 62a/1028 (4 yerde) ~ <i>kaldur-</i> 63b/1058 (2 yerde)	
5. {+II}, {+IU} İsimden İsim Yapma Eki (krş. EAT {+IU})		
	Düz Taban %63.3	Yuvarlak Taban %100
{+II}	14 örnek: <i>belli</i> 30a/454, <i>ğuvvetlice</i> 34b/535, <i>merhametli</i> 70b/1186 vb.	-
{+IU}	8 örnek: <i>adlu</i> 41a/649 (6 yerde), <i>gizlü</i> 20a/276 (2 yerde)	13 örnek: <i>borçlu</i> 69b/1169, <i>boyly</i> 30b/463, <i>boynuzly</i> 63a/1050 vb.
İkili Biçimler	<i>gizli</i> 7b/83 ~ <i>gizlü</i> 20a/276 (2 yerde)	
6. {-U}, [-I] Fiilden İsim Yapma Eki (krş. EAT {-U/-I}³)		
	Düz Taban %55.5	Yuvarlak Taban %83.3
[-I]	5 örnek: <i>şayısı</i> 79a/1333, <i>şayısız</i> 77a/1299, <i>yazılı</i> 24b/354, <i>ğatı</i> 36b/573 (2 yerde)	1 örnek: <i>ğoğrı</i> 67a/1122
{-U}	4 örnek: <i>ğapusı</i> 89a/1519 (2 yerde), <i>ğapuçılık</i> 22a/313 (2 yerde)	5 örnek: <i>ğoğhu</i> 83a/1404 (3 yerde), <i>ğorkuşıçun</i> 69a/1160, <i>ölüler</i> 51a/828
7. {-dUğ}, [-diğ] Görülen Geçmiş Zaman Teklik İkinci Kişi Eki (krş. EAT {-dUğ})		
	Düz Taban %28.5	Yuvarlak Taban %100
[-diğ]	2 örnek: <i>ğirdiğ</i> 101a/1723, <i>işiddiğ</i> 102b/1747	-

{-dUn}	5 örnek: <i>şaraf itdün</i> 76a/1279, <i>iftā itdün</i> 76a/1280 vb.	3 örnek: <i>yutdurduñ</i> 82b/1403, <i>gördün</i> 101a/1723 (2 yerde)
İkili Biçimler	<i>bildiñ</i> 101b/1728 (3 yerde) ~ <i>bildün</i> 76a/1278	

2.3.5. Uyum Evresinde Bulunan Ekler

Eski Anadolu Türkçesi Dönemi'nde uyumsuz olan bazı ekler, *Vasıyyetü'l-Ârifin*'de dudak uyumuna büyük oranda bağlıdır.

Tablo 8. Uyum Evresinde Bulunan Ekler

"I" SINIFI EKLER		
1. {-In-}, {-Un-} Fiilden Fiil Yapma Eki (krş. EAT {-I(n)-})		
	Düz Taban %100	Yuvarlak Taban %94
{-In-}	7 örnek: <i>geçinmek</i> 39a/616, <i>gerinmek</i> 99b/1694, <i>kılınup</i> 89b/1524 (2 yerde) vb.	3 örnek: <i>görin</i> 47a/760 (2 yerde), <i>sürinerek</i> 62a/1029
{-Un-}	-	50 örnek: <i>bulun-</i> 94b/1607 (5 yerde), <i>düşünmekle</i> 19a/260 vb.
"U" SINIFI EKLER		
1. {-dIKÇA} Ulaş Eki (krş. EAT {-dUKCA})		
	Düz Taban %100	Yuvarlak Taban -
{-dIKÇA}	2 örnek: <i>tamām olmadıkça</i> 53a/865, <i>şarf itmedikçe</i> 82a/1388	-
2. {-IK}, {-UK} Fiilden İsim Yapma Eki (krş. EAT {-U)K})		
	Düz Taban %100	Yuvarlak Taban %99
{-IK}	5 örnek: <i>açıkda</i> 33b/515, <i>artık</i> 75a/1262 (2 yerde), <i>çatık</i> 31b/483, <i>sidikden</i> 59a/980	1 örnek (ters uyumsuzluk ⁴): <i>bölik</i> 26a/386
{-UK}	-	22 örnek: <i>bölük</i> 26a/385 (22 yerde)
İkili Biçimler	<i>bölik</i> 26a/386 (1 yerde) ~ <i>bölük</i> 26a/385 (22 yerde)	
3. [+a)çık] Addan Ad Türetme Eki (krş. EAT {+cUK})		
	Düz Taban %100	Yuvarlak Taban-
[+çık], [+acı]	5 örnek: <i>azacı</i> 31a/474 (2 yerde), <i>hayvāncıklar</i> 37b/592, <i>şara-cık</i> 59b/986, <i>kıvırcığa</i> 31a/475	-
4. [-dik] Görülen Geçmiş Zaman Çokluk Birinci Kişi Eki (krş. EAT {-dUK})		
	Düz Taban %100	Yuvarlak Taban-
[-dik]	1 örnek: <i>kabül itdik</i> 26a/381	-
5. [-kin] Fiilden İsim Yapma Eki (krş. EAT {-GUn})		
	Düz Taban %100	Yuvarlak Taban-
[-kin]	1 örnek: <i>keskin</i> 77b/1308	-
6. [+ndi] İsimden İsim Yapma Eki (krş. EAT [+ndü])		
	Düz Taban	Yuvarlak Taban-
[+ndi]	1 örnek: <i>ikindi</i> 80b/1361	-
7. [+iñüz] Çokluk İkinci Kişi İyelik Eki (Ekin Destek Ünlüsü) (krş. EAT {+(U)ñUz})		
	Düz Taban %100	Yuvarlak Taban -
[+iñüz]	1 örnek: <i>Rabbñüz</i> 26b/388	-
8. {+(I)mUz}, {+(U)mUz} Çokluk Birinci Kişi İyelik Eki (Ekin Destek Ünlüsü) (krş. EAT {+(U)mUz})		
	Düz Taban %100	Yuvarlak Taban %50
{+(I)mUz}	10 örnek: <i>ihtiyācımız</i> 84b/1438, <i>nefsimizdür</i> 85a/1446, <i>peygamberimiz</i> 50b/820 (6 yerde), <i>Rabbimizsin</i> 26b/390, <i>yerimizden</i> 62a/1027	2 örnek (ters uyumsuzluk): <i>itdügümüz</i> 88a/1497, <i>çıkdüğümüz</i> 88a/1496

{+(U)mUz}	-	2 örnek: <i>korğduğumuz</i> 91b/1550, <i>istedüğümüz</i> 91b/1553
9. {+slz}, {+sUz} İsimden İsim Yapma Eki (krş. EAT {+sUz})		
	Düz Taban %99	Yuvarlak Taban %100
{+slz}	13 örnek: <i>cihetsiz</i> 80b/1359, <i>edillesiz</i> 88a/1500, <i>fā'idesiz</i> 82b/1397 vb.	-
{+sUz}	1 örnek: <i>arşuz</i> 102b/1746	5 örnek: <i>belürsüz</i> 39b/629, <i>gözsüz</i> 60a/994, <i>boynuzsuz</i> vb.
"X" SINIFI EKLER		
1. [+il] İsimden İsim Yapma Eki (krş. EAT [+il])		
	Düz Taban %100	Yuvarlak Taban -
[+il]	1 örnek: <i>yeşil</i> 79a/1337	-
2. [+i-] İsimden Fiil Yapma Eki (krş. EAT {+i-})		
	Düz Taban %100	Yuvarlak Taban-
[+i-]	7 örnek: <i>geniş</i> 31b/481 (5 yerde), <i>taşayan</i> 60b/1004 (2 yerde)	-
3. [+ık-] İsimden Fiil Yapma Eki (krş. EAT {+İK-})		
	Düz Taban %100	Yuvarlak Taban -
[+ık-]	1 örnek: <i>acıkmak</i> 79b/1342	-

2.3.6. Uyum Sürecinin Tamamlandığı Ekler

Eski Anadolu Türkçesi Dönemi'nde uyumsuz olan eklerin bir kısmı, *Vasiyyetü'l-Ârifin*'de hem düz hem yuvarlak tabanlardan sonra uyuma bütünüyle bağlanmıştır.

Tablo 9. Uyum Sürecinin Tamamlandığı Ekler

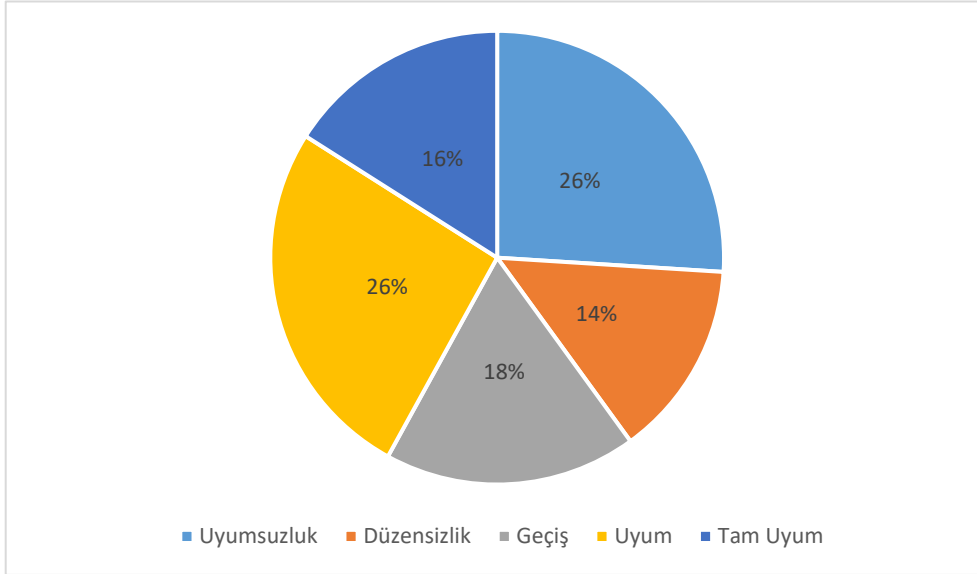
"I" SINIFI EKLER		
1. {-mXş(IAr)} Öğrenilen Geçmiş Zaman Üçüncü Kişi Eki (krş. EAT {-mİş})		
	Düz Taban %100	Yuvarlak Taban %100
{-mİş(IAr)}	25 örnek: <i>itmişlerdir</i> 8b/101, <i>söylemişlerdir</i> 10b/131, <i>virmişdir</i> 12a/152 vb.	-
{-mUş(IAr)}	-	5 örnek: <i>olmuşdur</i> 23a/332 (3 yerde), <i>dökülmüş</i> 65a/1087, <i>düşmüş</i> 100b/1712
2. {-(X)ş} Fiilden İsim Yapma Eki (krş. EAT {-(y)İş}, {-(I)ş})		
	Düz Taban %100	Yuvarlak Taban %100
[-İş]	1 örnek: <i>yarılış</i> 53b/879	-
[-uş]	-	1 örnek: <i>toğuruşunda</i> 27b/408
3. {+(X)ncl}, [+uncu] İsimden İsim Yapma Eki (Ekin Destek Ünlüsü) (krş. EAT {+(X)ncl/+(I)ncl})		
	Düz Taban %100	Yuvarlak Taban %100
{+(I)ncl}	17 örnek: <i>beşinci</i> 15b/197 (7 yerde), <i>ikinci</i> 15b/192 (7 yerde), <i>sekizinci</i> 7b/86 (3 yerde)	-
{+(U)ncl}, [+uncu]	-	15 örnek: <i>dördüncü</i> 15b/197 (5 yerde), <i>onuncu</i> 86b/1468 (2 yerde), <i>toğuzuncu</i> 80b/1366 (2 yerde), <i>üçüncü</i> 3a/20 (5 yerde), <i>toğuzuncusu</i> 98b/1675

4. {-y}XncA} Ulaş Eki (krş. EAT {-y}Inca/-y)InçA}		
	Düz Taban %100	Yuvarlak Taban %100
{-y}Inca}	9 örnek: <i>varınca</i> 29a/432 (4 yerde), <i>ardınca</i> 35b/550, <i>kalıncaya dek</i> 60b/999, <i>tükeninceye dek</i> 50a/814 vb.	-
{-y)UncA}	-	4 örnek: <i>kopuncaya dek</i> 25a/368, <i>oluncaya dek</i> 26b/395 (2 yerde), <i>yumunca</i> 51b/841
"U" SINIFI EKLER		
1. {-sXn} İstek Teklik Üçüncü Kişi Eki (krş. EAT {-sUn})		
	Düz Taban %100	Yuvarlak Taban %100
{-sIn}	1 örnek: <i>şağalsın</i> 52b/861	-
{-sUn}	-	2 örnek: <i>olsun</i> 83a/1407 (2 yerde)
2. {-dXm} Görülen Geçmiş Zaman Teklik Birinci Kişi Eki (krş. EAT {-dUm})		
	Düz Taban %100	Yuvarlak Taban %100
[-dim]	2 örnek: <i>bülüğa irdim</i> 6a/62, <i>şürü' eyledim</i> 15a/186	-
{-dUm}	-	11 örnek: <i>büyüdüm</i> 6a/62, <i>ma'lümâtdan oldum</i> 5a/52 vb.
3. {+(X)m} Teklik Birinci Kişi İyelik Eki (krş. EAT {+(U)m})		
	Düz Taban %100	Yuvarlak Taban %100
{+(I)m}	17 örnek: <i>begim</i> 95b/1619, <i>cismimi</i> 5a/50, <i>dînim</i> 93a/1576 vb.	-
{+(U)m}	-	4 örnek: <i>kubhumı</i> 5a/50, <i>hüsnümü</i> 5a/50, <i>resûlümün</i> 25b/373, <i>yüzüm</i> 101b/1734
"X" SINIFI EK		
1. {-X)n} Fiilden İsim Yapma Eki (krş. EAT {-Xn})		
	Düz Taban %100	Yuvarlak Taban %100
[-in]	1 örnek: <i>gelin</i> 59a/973	-
[-ün]	-	2 örnek: <i>bütün</i> 56a/926 (2 yerde)

3. BULGULAR VE YORUM

Vasiyyetü'l-Ârifin'de, bazı Türkçe kökenli sözcükler Eski Anadolu Türkçesindeki uyumsuz şekliyle kullanılmıştır. Bunun yanında o dönemdeki uyumsuz şekillerin, eserde dudak uyumuna bağlandığı örnekler de bulunmaktadır. Alıntı sözcükler genellikle uyumsuz olan asıl biçimleriyle kullanılmıştır. Alıntı dil birimlerinde uyumsuz örneklere daha çok rastlanmakla birlikte -uyum oranı değişiklik göstermek suretiyle- uyuma giren yeni biçimler de görülmektedir. Uyum oranı, Arapça tamlamalarda %27 iken Farsça tamlamalarda %40'tır. Düz ünlülerden sonra düzleşerek uyuma girdiği örnek sayısı, uyumsuz örneklere daha fazla olan Farsça *u/ü* bağlacının uyum oranı ise %64'tür.

Çizge 1. Eklerin Uyum Evreleri

Vasiyyetü'l-Ârifin'de, uyum evresini belirleyen tabanlardan sonra örnek bulunmaması nedeniyle hangi evreye ait olduğu belirlenemeyen 5 ek bulunmaktadır. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi'ndeki uyumsuzluk hâlini sürdüren 13 ek vardır. Eserde, uyum sürecinin başladığı veya belli bir düzeye geldiği çok sayıda ek yer almaktadır: Düzensizlik evresinde 7, geçiş evresinde 9, uyum evresinde 13 ek vardır. Hem düz tabanlı hem de yuvarlak tabanlı sözcüklerden sonra dudak uyumuna tam olarak giren 8 ek bulunmaktadır.

Dudak uyumunun 18. yüzyılın sonunda büyük ölçüde tamamlandığı kabul edilmektedir. Çizge 1'e göre *Vasiyyetü'l-Ârifin'de* kullanılan ekler için ileri düzeyde bir uyumdan söz edilebilir. Eklerin %16'sında uyum süreci tamamlanmıştır. %26'sında sürecin önemli bir aşama kaydettiği görülmektedir. Uyum süreci henüz başlamış ve belli bir aşamaya gelen eklerin oranı ise %32'dir.

Bununla birlikte uyumsuzluk evresinde bulunan eklerin, uyum evresinde bulunan eklerle birlikte en yüksek orana (%26) sahip olması dikkat çekicidir. Bu durumda uyumsuzluk evresindeki eklerin büyük ölçüde kalıplaşmış imlanın etkisi altında bulunduğu söylenebilir.

Açıklamalar

¹ <http://yazmalar.gov.tr/eser/vasiyyetul-%C3%82rif%C3%AEn/131005>.

² /-ğ/ ve /-g/ seslerinin süreklileşip erimesinin sebep değil sonuç olduğunu belirten Yıldız (2021, s. 178-179)'a göre Eski Türkçede çok heceli sözcüklerin sonunda bulunan /-IG/ ses öbeği, Eski Anadolu Türkçesinde /-U/ < /ÜØ/ < */Uw/ < */-lw/ < */-İĞ/ < /-IG/ aşamalarından geçerek /-U/ya dönüşmüş olmalıdır.

³ Eski Türkçedeki /-ğ/ ve /-g/ seslerinin süreklileşip erimesi sonucunda, bünyesinde bu ünsüzleri barındıran farklı ekler, Eski Anadolu Türkçesinde "tek ünlü" ile karşılanmıştır. Ünlü ulacı ile kalıplaşmış olan isim ve zarflar, Gülsevin (2007, s. 136-137)'de olduğu gibi birleştirilerek verilmiştir.

⁴ *Ters uyumsuzluk*, Eski Anadolu Türkçesinde sadece düz veya yuvarlak şekli bulunan bir ekin Osmanlı Türkçesi Dönemi'nde yeni ortaya çıkan uyumlu şeklinin -uyumlu şekil varken- uyumsuz olarak kullanılmasıdır. *Ters uyumsuzluk*, yeni ortaya çıkan düz veya yuvarlak şeklin dilde yaygın olarak kullanılmaya başladığını gösterir (Kartallıoğlu, 2011, s. 101).

KAYNAKÇA

- Banguoğlu, T. (1974). *Türkçenin Grameri*. İstanbul: Baha Matbaası.
 Develi, H. (2010). *Osmanlı Türkçesi Grameri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
 Gabain, A. von. (2007). *Eski Türkçenin Grameri*. (M. Akalın, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu.

- Gülsevin, G. (2007). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
<http://yazmalar.gov.tr/eser/vasiyyetul-%C3%82rif%C3%AEn/131005> (Erişim Tarihi: 21 Temmuz 2023).
- Kalkan, S. (2012). ‘Abdu’r-Rahmāni’đ-ĐarİR, Tezkiretü’ş-Şalāt (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük). Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Kartallıoğlu, Y. (2008). Osmanlı Türkçesindeki Ekler Dudak Uyumuna Göre Nasıl Okunmalıdır? *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3(6), Fall, 449-470.
- Kartallıoğlu, Y. (2010). Osmanlı Türkçesi Metinlerinde Harf ve Söyleyiş İlişkisi. *Türkbilig/Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 11(19), 137-143.
- Kartallıoğlu, Y. (2011). *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni (16, 17 ve 18. Yüzyıllar)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Özkan, A. (2014). Netâyicü’l-A’mâl ve Menâhicü’l-Ebrâr İsimli Eserde Dudak Uyumu. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (36), 1-33.
- Özkan, M. (1995). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Tarama Sözlüğü I-VIII* (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9.
- Timurtaş, F. K. (1997). *Osmanlı Türkçesi Grameri-III*, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Timurtaş, F. K. (2012). *Eski Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Kapı.
- Yalkın, A. O. (2017). ‘Abdu’r-Rahmān-i ĐarİR, Tafşil-i Ŧarİk-i MuğarrebİN ve Sebİli’l-MüttebiİN (Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler). Yayımlanmamış doktora tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Yastı, M. (2016). *Kitāb-ı Tafşil-i Ŧarİk-i’l-MuğarrebİN ve Sebİli’l-MüttebiİN (Rodos Nüshası)*. Konya: Palet.
- Yıldız, O. (2021). Eski Türkçede Çok Heceli Kelimelerin Sonundaki /-IG/ Ses Öbeği Eski Anadolu Türkçesinde Nasıl /-I/ ve /-U/ Ünlülerine Dönüştü? K. Azılı, İ. Kekevi ve H. Gökçe, (Ed.), *Oguz Bitig, Modern ve Tarihsel Ođuzca Üzerine Araştırmalar* içinde (168-183). İstanbul: Bilge Kültür-Sanat.
- Yıldız, O. ve Yalkın, A. O. (2021). *Tarihİ Türk Lehçeleriyle Karşılaştırmalı Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Akçađ.